

УДК 801.81-051Б.Грінченко:398.88(477.5)

Весняна обрядовість у виданні Б. Грінченка “Этнографические материалы, собр. в Черни- говской и соседних с ней губерниях”: дохристиянські вірування і сучасний контекст

Лідія КОЗАР

Кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу фольклористики
Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології
імені М. Т. Рильського НАН України
01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4
e-mail: journal.mif@gmail.com

У статті досліджено стародавні мотиви весняної обрядовості на матеріалі пісенного видання Б. Грінченка. Під час аналізу також використано сучасні записи весняної обрядовості, які збрала сама авторка. У праці використано дослідження календарної обрядовості О. Воропая, М. Грушевського, О. Дея, С. Килимника, М. Максимовича, О. Потебні, І. Франка та інших фольклористів. На думку дослідниці, веснянки зі збірника Б. Грінченка відзначаються давністю побутування в народі, високим рівнем художності, а кожен варіант додає чимало нового до розуміння прадавніх образів, дешифрування символів.

Ключові слова: веснянки, пісня, образ, вірування, синкретизм, фольклор.

Вагомим здобутком українознавчої науки стало пісенне зібрання Б. Грінченка, що увійшло до третього тому “Этнографических материалов, собр. в Черниговской и соседних губерниях”, опублікованого 1898 р. додатком до “Земского сборника...”, а в 1899 р. – окремою відбиткою. У передмові до нього, яка має характер наукової розвідки, фольклорист висловив низку цінних думок, що заперечували песимістичну концепцію скорої загибелі фольклору: “Вопреки всем опасениям, народная поэзия продолжает жить в устах народа до настоящего времени и даже пытается пробиваться на новые пути. Издаваемая теперь книга [...] является новым доказательством этой жизненности народного творческого духа” [3, с. XVIII].

Пісенне зібрання Б. Грінченка – це своєрідна енциклопедія народної поезії Наддніпрянщини, Полісся, Поділля, Слобожанщини, Волині кінця XIX ст. Тут є зразки майже всіх жанрів українського пісенного фольклору – коляд-

ки, щедрівки, веснянки, пісні русальні, петрівчані, троєцькі, купальські, польницькі, гребовецькі, косарські, жнивні, весільні, про кохання та родинне життя, коліскові та забавляння, наймитські, бурлацькі, чумацькі, рекрутські, солдатські, історичні, жартівливі та сатиричні, приказки до чарки, танцю, балади та описи весілля. Трапляються поодинокі зразки похоронних голосінь та дум, а також пісень напівнародного характеру.

Відкривають збірник пісні “культурні” (обрядові), які найбільше зберігають риси народного побуту від найдавніших його форм до новіших. Найбільше місця серед культурних пісень збірника відведено веснянкам (№№ 88–221), що, подібно до колядок і щедрівок, виявляють напашування різних історичних періодів і міфологічних вірувань. Витоки весняної обрядовості сягають часів язичництва. З приводу цього Б. Грінченко писав: “Весна, пробудження природи супроводжуються у малоросіян великою кількістю пісень, що називаються веснянками, хороводними іграми, які є залишками древніх свят в честь весни і [...] Сонця”.

Завданням цієї статті є дослідження давніх мотивів, які відображені у весняних піснях та обрядових матеріалах фольклорного збірника Б. Грінченка, і введення у науковий обіг сучасних текстів весняної обрядовості у власних записах.

Весняні обрядові пісні й хороводи в Наддніпрянській Україні називали веснянками, у Галичині – гаївками, ягівками, гагілками, на Поліссі – маївками, на Волині – рогульками. Як стверджують дослідники, гаївки – це дуже стара назва хороводів, можливо, вона збереглася ще від того часу, коли наші пращери виконували обрядові пісні й танці в заповідних гаях навколо священних дерев. Первісні веснянки-гаївки є синкретичними – у них поєднано співи й рух, слова й дію, пісню та танок. Це були, за словами І. Франка, “колективний вибух почуттів”, “збірна імпровізація” [12], які спрямовані на те, щоб розбудити енергію, силу природи і людини до нового життя. Деякі риси анімістичного світогляду можна простежити в гаївках-танках і веснянках зі збірника Б. Грінченка – “У Шума” (№ 191, 197, 201, 202), “Ягілля гіллячка” (№ 116), “Кривий танець” (№ 189, № 190), “Вербова дощечка лежала” (№ 123), “Кропове колесо” (№ 155), “Весна наша, весна” (№ 89), “Закопали горщок каші” (№ 88).

Яскравим прикладом дохристиянського обоженювання природи є у цих веснянках персоніфікація її явищ, міфологічні уявлення про неї:

Ягілля гіллячка,
Ягільова дочка
Уставала ранесенько,
Умивалася білесенько,
Пішла вона до Дунаю, –
“Стану я та й подумаю”. –
Узялася вона у боки, –
“У великі я піду скоки”.
Панчошки поскидала,
Кісоньку розчесала (№ 116).

Тут уособлено образ ягільочки, яку уявляли у вигляді дівчини. Можна здогадуватися, що коло дівчат символізує сонце, а дівчина-ягільочка всередині – весну, що прокинулася від сну. Ця гаївка, подібно до “Подольночки”, “Білоданчика”, мала своїм завданням чимшвидше прикликати весну.

Поетичне уявлення сонця колесом характерне для трьох варіантів веснянок (№ 182 А, Б; № 155):

Кропове колесо
Вище млина стояло,
Много дива видало:
Куди милий поїхав, –
Туди трава зелена
І мурава здорова;
Куди нелюб поїхав, –
Туди трава посохла
І мурава поживкла (№ 155).

Далі у цьому тексті додано різні рядки жартівливого змісту, а колесо в інших варіантах названо то “кропив’яне”, то “дубовеє”. Узагалі на честь весняного сонця, відродження його сили здійснюють багато різних магічних дій. Це і обряд вінкоплетіння, і хороводне коло, і водіння кривого танцю. У збірнику Б. Грінченка чотири варіанти “Кривого танцю” (№ 189 А, Б, В; № 190), в яких первісний філософський зміст зберігають кілька рядків, а решту становлять наверстування, різного роду контамінації жартівливих пісень, які супроводжували кривий танець. Кривий танець – рух, про його кінець і початок не можна довідатися:

У кривого танка да не введем вінка,
Ой лука моя, лука моя,
Лука зеленая, трава шовковая! (№ 189 Б).

У кривого танка да не введем вінка, –
Треба виводити, конца находити (№ 189 В).

Пойду ж бо я, пойду
Да й у кривого танця,
Да не введу коньця (№ 90).

Кривий танець символізує і безконечний рух сонця, і безконечність руху людського життя (народження, життя і смерть). Все тече без упину й без кінця, і людина намагається знайти кінець тому “кривому танцю”. Варіанти “Кривого танцю” (№ 189) зі збірника Б. Грінченка – це контамінація гаївок “Кривий танець” і жартівливих веснянок “Виступ, виступ конь урадовецький” та “Молода ключниця по замку ходила” (№ 189 А); ліричної пісні “На той бок Дунаю дівка воду брала” (№ 189 Б); гаївки “Вербовая дошка, гнися, не ломися” (№ 189 В); танка “Вінок” та веснянки “Чия воля, чия неволя – дівочья да й своя воля” (№ 190). Ось який вигляд має одна із контамінованих гаївок “Кривого танця” (№ 190):

Пойду ж бо я, пойду
Да й у кривого танця,
Да не введу коньця.
Веду, веду до кониченька –
Кониченько да льонок топче.
Ой вінче мій, вінче,
Ти квітчастий барвінче,
Ой чи тебе коні стоптали,
Чи тебе усі щипали?
– Мене коні не стоптали,

Мене усі не щипали,
 Ой стоптали ж мене
 Да селянські дівчата
 Чорними чоботками,
 Золотими підківками.
 Стоптали ж мене кучанський хлопці –
 Вербовими постоліщами,
 Лозовими волочищами.
 Як я була в свого батенька,
 То я собі та й вінки вила,
 Як перейшла та й до свекрухи,
 Почепила да й на колочку,
 На шовковім шнурочку,
 А свекруха зняла да нелюбому дала.
 Коли б я да була знала
 Да й у грязь утоптала.
 У запічку да й воркін ворчить,
 А в колісці да дитя кричить,
 Ой у пічі да й куліш біжить,
 Під порогом порося кричить і т. д.

Тут і безконечний рух життя, і невдале заміжжя, і протиставлення жіночої неволі дівочій волі. Ця гаївка, хоч і передає здебільшого жартівливий характер, але первісний філософський зміст ще частково зберігається у рухах танцю “поміж трьох дітей”, що їх ставлять чи садять трикутником. С. Килимник убачає в цьому трикутнику символіку “неба, повітря й землі, – а чи людського життя: народження, розквіт сил та старість з її неминучою смертю, а чи нестерпний біг самого життя, природний прихід весни, утікання її від зими” [6]. На думку С. Плачинди, трикутник “символізував нелегкий шлях богині Лади (Весни) з Вирію до рідних земель” [8, с. 15–16]. М. Грушевський так пояснює гаївку “Кривий танець”: “Первісна ж вага, очевидно, не в тексті, не в пісні, а в руху, в хороводі, і в сім бачу відбиття примітивного такого хороводу: його першого завдання – підняти настрій, розбудити енергію” [4, с. 240, 293].

Серед сучасних записів “Кривого танцю” трапляються також подібні контамінації гаївки “Кривий танець” із грою “В довгої лози” та веснянкою “Кому воля, а кому неволя”:

Кривого танця
 Та й не виведем кінця.
 Треба його та й виводити
 Кінець йому та й знаходити.
 А довгої лози та й пасли
 Дівки кози,
 А хлопці – вівці
 По зеленій дібрівці і т. д.
 Кому воля, а кому неволя,
 Чоловікам все своя воля,
 За паличку та й за шапочку
 До коршомки та й за чарочку.
 Кому воля, а кому неволя,
 А парубкам все своя воля і т. д.

(Записано у 1988 р. в селі Верхівка Тростянецького р-ну Вінницької області від Залепи Ганни, 1925 р. н.).

Дещо яскравіше розкривають космічну тему – безконечного руху – два інші варіанти гаївки “Кривий танець”, які ми записали у с. Тростяничок Тростянецького району Вінницької області в 1989 р. від хорového колективу:

А кривому танцю
Та нема йому кінця.
Треба його виводити,
Кінець йому знаходити.
Веду, веду та виводжу,
Кінця йому не находжу,
Ані кінця, ані ладу,
Не впізнаєш котра ззаду.
А кривому танцю
Та нема йому кінця.
То вгору, то в долину,
То в рожу, то в калину.
То виведу, а він вреться,
А мій милий засміється.
Ой зозуле, зозуленько,
Закуй же нам голосненько,
Щоб твій милий голосочок
Залунав на весь гайочок (№ 1);
Ми кривого танцю ведемо
Кінця йому не знайдемо.
Рости-цвіти, дерево,
Не знайдем.
Куди глянеш, не знайдем.
А весняний наш танок
Як барвінковий вінок, як вінок і т. д.

Рядки – “то в гору, то в долину, то в рожу, то в калину” – мають глибокий філософський зміст: сонце по небу то сходить, іде ввєрх, йде вниз – заходить, і людське життя – народження, життя, повне сил, іде вгору, то воно знижується, заходить – умирає людина; рожа вважається символом народження, а калина – розлуки. Існує народна приказка: “Народжується з рожі, а відходить в калину”. Л. Білецький вважає, що “Кривий танець” символізує розбуджені життєві сили в природі [1, с. 96].

Гаївка “Вербовая дощечка” (№ 123) у збірнику Б. Грінченка також є контамінацією старовинної “Вербової дощечки” із веснянкою жартівливого змісту – “Під зелененьким дубком билися парубки клубком”, є також два рядки, взяті із “Кривого танцю”:

То вгору, то в долину,
То в рожу, то в калину.

Цікава тут перша частина гаївки, яка зберігає деякі риси анімістичного дохристиянського світогляду:

Вербовая дощечка лежала,
Там пані й паненка ходили,
Обидві враз Бога просили:
– Звідки, вітроньку, повіне,
Зтан місце мій милий приїде,

Шось мені гостинця привезе.
Привезе шубоньку або дві –
Червону стожечку до землі,
Чорнії чобітки з носами,
Шоб мої ноженьки плясали –
То в гору, то в долину,
То в рожу, то в калину.

Ця гаївка мала обрядово-магічне значення – наспівати дівчині жениха, на-пророчити весілля, родинне щастя. На це були спрямовані всі рухи в танку: коло змінювалося “вербовою дощечкою” – дівчата ставали в два ряди, бралися за руки, робили відповідні рухи – вітру, води, кладочки. То вдавали, що кладочка хитається, то вода хлюпоче, то віє вітер – несе милого. Верба в первісному суспільстві наших пращурів була тотемом, чарівним і символічним деревом, на якому перепочивали добрі духи-душі. Тому збереглося вірування в те, що верба приносить щастя, перша віщує весну. Вербова дощечка на воді, по якій ходять “пані й паненка”, які просять Бога, “вітронька” принести милого, допоможе дівчині вгадати її долю. Отже, дівчина з матір’ю ворожать і на воді, і на вітрові – “звідки вітронько повіне, зтан місце милий приїде”. Милого дівчина уявляє люб’ячим, щедрим, багатим, добрим – “привезе шубоньку або дві – червону стокжечку до землі, чорнії чобітки з носами”. Ця веснянка побу-тує в устах народу до теперішнього часу з різноманітними наверстуваннями похристиянських часів, про що свідчать власні польові записи трьох варіантів “Вербової дощечки” з Вінницької області:

1.
Вербовая дощечка}2
Там ходила Настечка.
На все поле леліє,
Звідки милий приїде,
Що Насточці привезе.
Червонії чоботи
Найліпшої роботи.
Як Насточка чоботи взувала,
Дібровонька палала.
Ти, зозуле в діброві,
Не куй рано на зорі, і т. д

(Записано 1988 р. від хорового колективу села Тростянички Вінницької області).

2.
Вербовая дощечка,
Там ходила Настечка.
Цебром воду носила,
Дебрівочку гасила.
Скільки в цебрі водиці,
Стільки в дівках правдиці.
Скільки в решеті дірочок,
Стільки в дівчат сорочок.
Скільки в решеті водиці,
Стільки в хлопців правдиці

(Записано 1985 р. в селі Верхівка Вінницької обл. від Н. Хелетій, 1919 р. н.).

3.

Скільки в решеті водиці,
 Стільки панам правдиці.
 Скільки в решеті дюрочок,
 Стільки в панів болячок.

(Записано 1985 р. в селі Верхівка від В. Покотило, 1891 р. н.).

У цих варіантах первісний зміст тексту не зовсім зрозумілий, але образ вербової дощечки, на якій дівчина Насточка виглядає собі милого, зберігає, за словами О. Потебні, символічне значення чарівного мосту – переходу від дівочого життя до родинного [10]. “Потебня здогадується також, що в основі цього значення – міст – лежить ще давніше, міфологічне значення неба, що по ньому ходить сонце” [6].

Відгомін обожнювання природи простежується в деяких піснях, що супроводжують гру-танок “У шума” (№ 191–201). Б. Грінченко дає такі пояснення щодо їх виконання: “Ці пісні співають дівчата на Великдень, узявшись за руки і бігаючи кружком по селу. Спочатку, як сплітається шум, то співають оцю пісню:

Ой нумо, нумо
 В плетеного шума!
 Як наша мати
 Буде заплітати?
 Заплетися, шуме,
 Заплетися;
 Хрещатий барвінку,
 Розстелися! (с. 99–100).

Далі у збірнику опубліковано пісні, що супроводжують різноманітні ігри та танці (“Сам ходжу, сам”, “Ящур”, “Гречка”), пісні жартівливого характеру. Серед них є ще п’ять варіантів заплітання та розплітання “шума” (№ 197 А, Б; № 201; № 202). Персоніфікований образ шуму першої весняної зелені тут подають такі рядки:

Ой шум ходить,
 Рибу ловить,
 А шумиха
 Продає (№197 А);

Ой шум ходить по діброві,
 А шумиха рибу ловить (№ 197 Б, В);

Ой нумо, нумо
 У шума гуляти,
 Шума заплітати (№ 202).

До цих рядків стародавньої гаївки “Шум” додано різноманітні куплети жартівливого змісту, що утворилися уже в похристиянську добу і мали розважальний характер.

М. Грушевський вважав, що “Шум” символізував розбуджену космічну енергію, а всі інші “жартівливі пародійні рими” з’явилися значно пізніше, коли “хоровід зійшов на просту забаву” [4, с. 173]. С. Плачинда у “Коротко-

му словнику давньоукраїнської міфології” так пояснює семантику “Зеленого Шуму”: “Дополітеїстичний образ-тотем протоукраїнців. Уособлював розквітлу природу, зокрема, Славу (Дніпро), що пробуджується навесні. Святкування Зеленого Шуму відбувалося за найбільшого розквіту весни, під час цвітіння дерев” [8, с. 14]. М. Максимович також убачав в “Шумі” Дніпрову воду: “Так в цім зеленому шумі дівчат озвався Дніпро, що вдягається в зелень своїх лугів і островів, що шумить у весняній повені своїй і дає тоді повну вільготу рибальству” [7, с. 494]. Цікаво, що за часів первісної культури слова “ліс” не було, а був “шум”. Така назва на означення лісу зберігається і сьогодні в деяких південнослов’янських народів, зокрема сербів, болгар. Можна здогадуватися, що основною метою первісного “Зеленого Шуму” було заморожування весняного лісу, листя на деревах, трави, шуму зеленої весни.

Б. Грінченко один із перших опублікував у збірнику опис обряду магічного характеру “збірна каша”, до якого додано і текст пісні: “Як починаються веснянки, то в первий раз варять горщик каші, виносять на улицю, закопують і пробивають його колком. Оце до цього звичаю й пісня:

Закопали горщок каші,
Ще й колком прибили,
Щоб на нашу на улицю
Парубки ходили” (№ 88).

У збірнику також вміщено шість варіантів веснянок (№ 89) закличного характеру. Побудовані вони у формі запитань-відповідей і мають давню обрядову основу. Наші далекі предки уявляли весну цілком реальною міфологічною істотою. Персоніфікований образ весни, яка приносить дари людям, відбиває вірування доби язичництва:

Весна, наша весна, Що ж ти нам принесла?
Старим бабам – по горбочку,
Старим дідам – по кійочку,
Парубкам – по батожечку,
А дівонькам – по заступочку,
Хлопцям – по дудочці,
Щоб грали на улиці (№ 88 А);

Весна, весна – днем красна,
Що ти нам, весна, принесла?
– Я вам принесла літечко,
Ще й зеленее житечко,
А вам, дівчатка, по вінку
Із хрещатого барвінку,
А тобі, діду, ковіньку,
Шоб ти її мав до віку (№ 89 Б).

С. Килимник зараховує такі веснянки до старовинних, із часів родинного побуту [6], в яких оспівано природний розподіл праці поміж усіма членами родини. Заклик весни, чарування майбутнього врожаю, багатства, здоров’я людей – такою була основна мета дохристиянських закличних веснянок. Із часом до них були додані різноманітні рядки, які надали веснянкам жартівливого характеру і частково затемнили первісний зміст:

А в тому віночку ягідки,
 Як Іржавські парубки,
 Поросли вони при воді,
 Як ті білії лебеді.
 А ви, парубки, під дірявий міст,
 Кобилі під хвіст (№ 89 В).

Віра в магічну силу слова та дії є основою старовинних хороводно-ігрових танків і веснянок землеробської тематики – “Ой за лісом, лісом там наші орали” (№ 147), “Орел поле ізорав” (№ 159), “Виорю нивку довгесеньку...” (№ 185 А, В), “Мак” (№ 205, 206), “Маківка” (№ 207). Зображення бажаного за дійсне повинно було сприяти майбутньому щедрому врожаю:

Орел поле ізорав
 Та пшениці насіяв,
 Крилечками заволочив,
 А дрібен дощик примочив
 Роди, Боже, пшеницю
 І всякую пашницю.
 Орел поле ізорав
 Та ячменю насіяв,
 Крилечками заволочив,
 А дрібен дощик примочив.
 Роди, Боже, сей ячмінь
 Старим бабам на кісінь
 Паробочкам на пиво,
 А дівочкам на диво! (№ 159)

Словесне та ігрове імітування хліборобських рухів спостерігаємо в ігрових танках “Мак” (№ 205, 206) та “Маківка” (№ 207):

Ой на горі мак сіють...
 Ой на горі мак сходить...
 Ой на горі мак цвіте...
 Ой на горі мак спіє...
 Ой на горі мак трусять... (№ 205);

Ой на горі мак, мак,
 Під горою так, так!
 Маки ж мої, маківочки,
 Золотії голівочки!
 Станьте ж ви так,
 Як на горі мак! (№ 207 Б).

До магічно-ігрових дій Б. Грінченко подає такі пояснення: “Дівки стають у кружок і в городі сідає мала дитина, або що; дівчата ходять кругом і співають. Після цього дівчата питаються в мака, чи він спілий; той одмовля, що вже поспів; дівчата питаються після кожної пісні, але тоді мак одмовляє, що ще не поспів; дівчата трусять мак і співають...(№ 205); Маківкою в сей веснянке називається красивая дівочка, которую под кінець пісні подкідивають вверх, представля тим отряхіванье мака” (№ 207). Пісенні тексти цих танків контаміновано з іншими гаївками, для яких характерні весільні та жартівливі мотиви:

Вийтеся, вийтеся, огірочки,
Женітеся, женітеся, паробочки!
Вийтеся, вийтеся, диньки,
Ростіть, дівки, дівки! (№ 207).

Причиною таких контамінацій, очевидно, було переплетення в піснях весняного циклу різноманітних язичницьких і християнських мотивів: “підняти настрої і розбудити енергію”, викликати сили росту рослини і напороочити весільне парування.

Поєднання хліборобських, весільних та жартівливих мотивів характерне і для веснянок землеробської тематики зі збірника Б. Грінченка – “Ой за лісом, лісом там наші орали” (№ 147), “Виорю нивку довгесеньку...” (№ 184, 192), “Виорем нивку ми, виорем...” (№ 185 А). Цікаві сюжети, пов’язані з виходом у поле, знаходимо у веснянці “Ой виору нивку довгесеньку” (№ 1636). Деякі риси господарського устрою за доби родового побуту у драматичній формі з розподілом ролей і формою діалогу (два хори) передає гра-веснянка про посів першої у наших пращурів хлібної рослини – проса (№ 185 В):

Зелена руточка, жовтий цвіт
А ми нивку оремо, а ви – ніт.
А ми нивку оремо, оремо,
А ми просо сіємо, сіємо.
А ми коні спустимо, спустимо.
А ми коні займемо, займемо.
А ми коні викупим, викупим.
Ми за викуп не д’дамо, не д’дамо.
Ми сто злотих додамо, додамо.
Ми сто злотих не берем, не берем.
Ми дівоньку додамо, додамо.
Наше просо в кадобі, в кадобі.
Наша дівка в знадобі, в знадобі.
Наше просо в засіку, в засіку.
Наша дівка на втіху, на втіху.

В інших варіантах веснянок на цю тему може бути наявний ще рефрен-приспів “Ой дід-Ладю!”, також спостерігається варіювання слів: “нивка – поле”, “сто злотих – сто гривень” і т. д. Це яскраве свідчення того, що веснянка-гаївка протягом тисячоліть зазнала значних нашарувань різних епох. Дослідники вважають цей текст найстарішим, зміст якого став малозрозумілим для народу, що зумовило її перехід до дитячих пісень та ігор. С. Килимник дає таке пояснення змісту веснянки: “Вона подає прекрасні образи в рухах з часів первісного суспільства: образ первісного господарства з доби “січі” – просічної системи, зокрема посів першої хлібної рослини – злаку наших пращурів – проса; подає образ боротьби Родів за територію, за пасовиська; образ поладження цієї справи – викуп коней; образ пошани покійників як опікунів роду – Ладю; образ первісного одруження, але вже не умкненням..., а викупом” [6].

Щодо купівлі та продажу дівчини цікавими у збірнику є три пісенні тексти ігрового танка “Жона” (№ 203 А, Б, 204). Варіант А (№ 203) – веселе драматизоване дійство, в якому беруть участь лише дівчата. Це, за словами С. Килимника, основна ознака первісних веснянок. Тут збереглися релікти такого типу шлюбу, коли дівчину вибирали з певного роду, отримували за неї викуп. Мож-

на здогадуватися, що дві дівчинки, що “ходять, блудять коло ородечка зеленого”, “шукаючи жони”, символізують молодця, який шукає собі дружину. Він уживає всіх засобів, щоб здобути “жону” – пропонує викуп (хліб, мед), а коли громада не згоджується, то вирішує взяти силою (розбиває “орідець”). Гуртколо дівчат знаменує рід, який оберігає дівчину. Подібну сцену спостерігаємо в ігровому танку № 204. Тільки тут з’являються нові дійові особи – дід і баба, що надають веснянці жартівливого характеру, урізноманітнено також види викупу (хлібець, перстеник, горілка, пиво, мед). Дещо відмінне завершення гри – баба втікала від діда, а він повинен був її упіймати. У цих пісенних текстах відображені правові звичаї, коли громаду не влаштовував викуп женихом молоді за хліб, перстеник, мед, горілку, пиво. Цікаво, що у подібному варіанті, який записав З. Доленга-Ходаковський, вирішує справу перстень:

А я перстенець на палець,
А бабоньку свою у танець.
Я бо тебе не пушу, –
Тільки під сіни річенькою,
А до хати – свіченькою (с. 71).

В інших варіантах веснянок “Жінка на торзі” зустрічаємо ще такий засіб викупу, як коні, корови, овечки, пчілочки, воли, гуси та ін. С. Килимник вважає, що така одиниця мінової торгівлі, як свійські тварини, була характерна для племінного суспільства. Він відносить такі веснянки до чарівних: “спрямована вона на чаклування, щоб хлопці приходили, щоб багаті були, мали б коней, овець, щоб добрі та ласкаві були”. Деякі дослідники вважають, що найдавнішою формою викупу були хліб, перстень, оскільки вони за формою нагадують “зменшене сонце – колесо”.

Архаїчна за своїм походженням є веснянка “Сам хожу, сам!” (№ 193). Її первісний зміст тепер малозрозумілий, але можна здогадуватися, що основне призначення гри – всіма рухами та співом відігнати лихих майбутніх чоловіків, неприхильних до дружини та дітей:

Сам хожу, сам!
А діти, а діти
Де подівав?
Грім перебив
Дощ потопив.
Старий мужу, горобею,
Сам утони,
Сам пропади,
А моє дитятко,
Старшеє й меншеє,
Шовковим неводом
Виволочи! (№ 193).

С. Килимник вважає, що ця веснянка створена в період переходу від гетеризму до шлюбних відносин. У часи гетеризму жили громадами, спільно виховували і дітей, але були випадки, коли чоловіки з егоїстичною метою знищували народжених дітей. Жіноча громада осуджувала таких осіб, навіть карала. У цій веснянці, очевидно, і подано образ такого черствого, сумного, непривітного й всіма залишеного чоловіка.

Відгомін старовинних обрядово-магічних звичаїв частково відчутний і в інших ігрових танках – “А в городі царівна, царівна” (№ 187), “Крулівна” (№ 188), “Сиди, сиди, ящуре” (№ 198, 199, 1638), “Окріп сію, а ромен сажу” (№ 200), “Молодець” (№ 208), “Город” (№ 209), “Пава” (№ 214), “Люблін” (№ 216), “Диво” (№ 217), “Княгиня” (№ 218 А, Б), “Гора” (№ 220). Наспівування жениха, вибір дівчини до пари, напороочування весілля, родинного щастя – основні лейтмотиви цих драматизованих ігрових дійств.

У збірнику Б. Грінченка є значна частина веснянок ліричного та жартівливого характеру, які вже мало пов’язані з хороводами і танками. Це переважно твори пізнішого походження. Провідне місце у них належить темі кохання. Пробудження природи – це і пробудження любові в юному серці:

Ой вербо, вербо,
Вербице!
Час тобі, вербице,
Розвисься!
Час тобі, козаче,
Женисься! І т. д. (№ 145 А).

Особливо багато мотивів і тем пов’язано з дівочим життям. Це – безтурботне дівування і передчуття кохання, перестороги матері і перше щире почуття:

Ой скажіть ви, подружечки,
Чи було літо, чи не бувало?
Чогось воно мені не докучало,
Що я молодая та не гуляла.
Мене моя мати та не пускала.
Та й у коміронецьку та зачиняла,
Золотим замочком та замикала,
Золотим замочком та замикала,
Шовковим шнурочком та зав’язала,
Вірненьким словечком та приказала:
– Ой сиди, доню, в коморочці,
Поки розійдеться челядь з улиці і т. д.

Цікаво, що подібний варіант цієї веснянки, який ми записали в Чернігівській області, побутує зараз як петрівчана пісня:

Петрівочка да мала,
Да не виспалася наша дівочка.
Да вона не спала,
Вона й не гуляла.
Її магінонька гулять не пускала,
У нову комору да зачиняла,
Золотим замочком да замикала.
– Ой посидь, дівчино, у темниці,
Поки не кінчатся вечорниці і т. д.

Це і перша розлука з милим:

Селезінка потопас,
А уточка кряче,
Що Степанко в вуйсько їде,
А Ганночка плаче і т. д. (№ 134 А).

Пісні дівочі то радісні, то сумні. У веснянках оспівано дівочу красу, дівчину порівняно з зіркою, а хлопця – із місяцем:

Ой, ньенько ж моя, матінко,
Ой снився ж мені дивний сон:
Що є на небі місяць,
З правого боку зірочка.
-Я ж тобі сей сон розкажу,
Як на листоньку роспишу:
То ж не місяць, то молодець,
То ж не зірочка – дівочка.

У веснянках часто відчутні весільні мотиви, а також оспівано щирі почуття до милого і неприязнь до нелюба:

Ой іди, доню, до Дунаю,
Набері води із Дунаю.
Напой свого нелюбого,
щоб йон не сердився!
Ой іди, доню, до комори,
Возьми меду ситенького,
Да й напой свого миленького! (№ 102).

Загалом багатьом веснянкам властиве контрастне змалювання почуттів та поведінки молоді. Так, “дівочу правду” часто протиставлено “парубоцькій неправді”. Контрастне змалювання материнської любові і любові миленького властиве такій веснянці:

Ой у лузі, лузі говорили гуси,
А я, молоденька, слухала раненько.
За тия послушки біла мене мати:
На подушках положивши,
периною вкривши.
Периною вкрила, шовковою
плетью біла, –
То ж моє тіло сем неділь боліло, і т. д.
За тия послушки бив мене миленькій:
На камені положивши,
дротяною плетью бивши, –
Тоє ж моє тіло три деньки боліло! (№ 130).

Веснянки про жіночу долю дуже багаті на символічні образи, паралелізи та порівняння. Найбільш поширені символи кохання і шлюбу – рятуння милої, що тоне, перехід через кладку, дарування золотого персня:

Ой там кладка дубова,
Переходка ялова.
Ніхто ж туди не проходить
І нікого не проводить,
Тільки пройшов Степанко,
Тільки пройшов Уласович.
Да провів він Кулинку
Да за білу ручку}2
Подарував золоту каблучку, і т. д. (№ 113).

Досить часто трапляється у веснянках образ верби над водою – символу недолі, важкого життя дівчини з нелюбом:

Ой не стуй, вербочко, над водою,
А бо гірка вода пуд тобою,
Що її не спити, не зварити,
Да тільки нелюба отруїти і т. д. (№ 157).

Веснянки любовно-шлюбної тематики також змальовують різні аспекти подружнього життя, у більшості випадків веселі, жартівливі, а інколи – похмурі:

Чи я здуріла, чи з ума зійшла,
Шо молодою да замуж пошла.
Шо на морі, да на дощечці,
Сиріточка ноги мила,
Дівчиноньку-семилітку
Да і проклинала:
– Бодай же ти, дівчинонько,
Сім год не доросла
Да замуж пошла,
Да молодою завдовіла,
Малих дітей посиротила (№ 150).

Особливо важким було життя дівчини у свекра:

...Ой ополи ж мене, моя дівочко!
– Та ой рада б тебе ополоти,
Так сидить свекорко на покуті,
Та держить нагаечку на похваті,
Та судить невістку-неробітницю:
– Що в мене невістка неробітниця,
До мого добра не кукібниця (№ 153 А).

Контрастне змалювання життя дівчини у батька і свекра зустрічаємо в іншій веснянці:

На горі два дубки,
Під горою два цвітки,
Та хороше зацвіли –
Так, як донечка в батенька:
З ночі до ночі в таночку,
В білому світі в віночку.
На горі два дубки,
Під горою два цвітки,
Та негарно зацвіли –
Як невістка в свекорка:
З ночі до ночі в роботі,
В білому світі в клопоті (№ 151).

У збірнику Б. Грінченка є чимало веснянок, в яких звучать мотиви залицання й глузування, що надають їм жартівливого характеру. Дівчата глузують із хлопців:

Що в нашого Михайлика
Да сивая шапка,
Ой як вийде на улицу,
Скакає, як жабка (№ 174).

Хлопці насміхалися з дівчат, особливо висміювали дівчат-недотеп, лінівих:

Богацькая дівчинонька,
Богацька тримбулька,
Навішала кораликів,
Як під носом булька (№ 166).

Аналогічні сатиричні переспіви були між дівчатами та парубками сусідніх кутків і вулиць:

Ой на нашій на улиці
Гуси пелехаті,
А на чужій на улиці
Дівки череваті.
Ой на нашій на улиці
Поросята лаять, –
Нехай чужим дівчаточкам
Очі повилазять! І т. д. (№ 170).

Переспіви зазвичай мали доброзичливий характер і практичну мету – зачепити, привабити один одного.

Більшість ліричних веснянок про кохання у збірнику Б. Грінченка мають діалогічну форму викладу. Розмова ведеться між дівчиною і милим чи нелюбом, матір'ю і дочкою, між членами подружньої пари. Трапляються веснянки, в яких запитання не стосуються відношення до конкретної особи:

Хіба ж бо ти, Одарочко, воском ворожила,
Що ти ж своєму да хлопчику любовощ гулажила?
Хіба ж бо ти, Одарочко, із рути да м'яти, –
Єк стояла, говорила – путковочки знати.
Хіба ж бо ти, Одарочко, с рожевого цвіту?
Єк стояла, говорила – до білого світу (№ 119).

Така форма викладу свідчить про наявність у них рис первісного синкретизму.

Таким чином, веснянки з фольклорного збірника Б. Грінченка відзначаються давністю побутування в народі, високим рівнем художності. Кожен варіант чимало додає до розуміння змісту прадавніх образів, розшифрування символів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький Л. Історія української літератури / Л. Білецький. – Авгсбург, 1947. – Т. 1.
2. Воропай О. Звичаї нашого народу: У 2 т. / О. Воропай. – К. : Оберіг, 1991. – Т. 1. – 449 с.; Т. 2. – 447 с.
3. Грінченко Б. Этнографические материалы, собр. в Черниговской и соседних губерниях / Б. Грінченко. – Чернигов, 1899.

4. Грушевський М. Історія української літератури / М. Грушевський. – К., 1993. – Т. 1.
5. Дей О. Звичаєво-обрядова поезія трудового року / О. Дей // Ігри та пісні: Весняно-літня поезія трудового року. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – С. 7-50.
6. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні / С. Килимник. – К. : Обереги, 1994. – Кн. I. – 400 с.; Кн. II. – 528 с.
7. Максимович М. Дни и месяцы украинского селянина / М. Максимович // Собрание сочинений. – К., 1877.
8. Плачинда С. Вирій. Короткий словник давньоукраїнської міфології. – К., 1992. – С. 15-16.
9. Потебня А. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий / А. Потебня. – Москва, 1865. – 310 с.
10. Потебня А. Объяснение малорусских и сродных народных песен. – Варшава, 1883.
11. Потебня А. Эстетика и поэтика / О. Потебня. – Москва : Искусство, 1976. – 618 с.
12. Франко І. Збір творів : У 50 т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1976–1986. – Т. 27.

Spring Ritualism in B. Hrinchenko's “Ethnographic Materials, Coll. in Chernihiv and Neighboring Provinces”: Pre-Christian Beliefs and Modern Context

Lidiya KOZAR

This article explores ancient motifs of spring rituals based on song collection by B. Hrinchenko. The analysis also covers the records of spring rituals done by the author. The article bears numerous references to the research by O. Voropay, M. Hrushevsky, O. Dey, S. Kylymnyk, M. Maksymovych, O. Potebnia, I. Franko and other folklorists. According to the scholar, the spring ditties from B. Hrinchenko's collection are marked by age-long tradition among the people, a high artistic level and each version contributes abundantly to understanding of ancient images and decoding of symbols.

Key words: spring ditties, song, image, belief, syncretism, folklore.

Весенняя обрядность в издании Б. Гринченко “Этнографические материалы, собр. в Черниговской и со- седних с ней губерниях”: Дохристианские верования и современный контекст

Лидия КОЗАР

В статье исследованы архаические мотивы весенней обрядности на материале песенного издания Б. Гринченко. При анализе также использованы современные записи весенней обрядности, собранные автором. В работе много ссылок на исследования календарной обрядности А. Воропая, М. Грушевского, А. Дея, С. Килимника, М. Максимовича, А. Потебни, И. Франко и других фольклористов. По мнению исследовательницы, веснянки из сборника Б. Гринченко отличаются архаичностью и высоким уровнем художественности. При этом каждый вариант добавляет немало нового в понимание древних образов, дешифровки символов.

Ключевые слова: веснянки, песня, образ, верования, синкретизм, фольклор.

Стаття надійшла до редколегії 10.09.2011

Прийнята до друку 21.10.2011